

Samhället och barns utveckling

Rita Liljeström

I sitt bidrag uppehåller sig Rita Liljeström vid två huvudtema – temat om splittring och temat om värderingar och påverkan. Hon tar också upp till diskussion t ex bytet av spelregler mellan å ena sidan barnstugan och å andra sidan skolan och de konsekvenser detta kan ha för barn. Rita Liljeströms artikel ger en något annorlunda bild av samhället och barns utveckling – kanske är den något pessimistisk men ger samtidigt nya och viktiga dimensioner åt problemen.

Rita Liljeström är docent i sociologi vid Göteborgs universitet.

Jag hade tidigare skrivit boken "Uppväxtvillkor" för barnstugeutredningen. När jag den gången analyserade samhällsförändringarnas betydelse för familjen och för socialisationen av barn utgick jag från tre "överensstämmelser" mellan det industriella systemet och kärnfamiljen:

- flyttningarna, kraven på rörlig arbetskraft
- tävlan, föreställningarna om det öppna klass- och utbildningssamhället med social rörlighet
- den nya arbetsorganisationens utarmning av personliga relationer, behovet av kompensation på annat håll.

Den lilla moderna familjen var lätt att flytta, fri från släkthänsyn och bildade en liten grupp specialiserad på känslomässiga behov. Uttrycket "överensstämmelser" låter för mig i dag alltför harmoniskt och överslätande.

Inför uppdraget för barnmiljöutredningen var det två teman som jag återvände till. Åtskiljandet av arbete och boende samt hela omfördelningen av funktioner mellan familjen och samhället i övrigt ingick i ett större mönster av differentiering, specialisering, sektorisering, segmentering och fragmen-

tering. Detta är det ena huvudtemat i Samhället och barns utveckling: temat om splittring.

Det andra handlar om kulturell formgivning. Här och var i Uppväxtvillkor fanns signaler på en ännu oformulerad oro. Antydningar om sociokulturell hemlöshet, mångtydiga och instabila mönster, frånvaron av symboliska kulturella modeller, brist på social mening m m visar på en problemupplevelse, som höll på att mogna till ett tema om värderingar och påverkan.

Social splittring och barn

Differentiering och specialisering är tunga fina ord. Ord som man nästan inte vågar invända emot. De utandas effektivitet och lönsamhet. Splittring är ett sorgsnare och svagare ord. Det passar bra till att beskriva den långt drivna specialiseringens effekter på barn.

En specialist är en fackman. I ett specialiserat samhälle är de mänskliga aktiviteterna sorterade i särskilda fack. En egen plats för varje verksamhet. Uppgifter som tidigare varit samordnade blir plockade isär och åtskilda. Arbetsliv, familjeliv, nöjesliv för sig. En vårdsektor, en utbildningssektor, en politisk sektor, en fritidssektor osv. Den klaraste konsekvensen för barnen är att de avskärmats från deltagande i vitala delar av vuxnas liv. Barnen har förvisats till en miljö där vuxna bor och sover.

För vuxna innebär situationen skärpta konflikter mellan tid och intressen inom olika livsområden. Där det tidigare gick att varva och kombinera gäller det nu att välja bort, renodla, att resa och planera.

=====

Barnen har förvisats till en miljö där vuxna bor och sover.

=====

Tiden blir inrutad. Barn vållar sina föräldrar konflikter. Barn blir ett problem.

Det finns ingenting barn kan ta ansvaret för, inga meningsfulla uppgifter, bara ett slöseri med barn som resurspersoner. En brutal bortrationalisering av barns insatser.

Barn på daghem, de unga i skolor, medelåldern i produktionen, folk med avtagande krafter på förtidspension och så småningom på ålderdomshem. Ett uppstyckat livsspann, segregation mellan generationer och misshushållning med mänskliga tillgångar. Årgångarna satta i sina fack, låsta i sina årsringar. Utan hänsyn till vilka tillgångar människor i olika åldrar kan vara för varandra just genom att de befinner sig i olika livsfaser med kompletterande behov och förmågor.

Stordrift lönar sig – ekonomiskt sett. Den stora skalan tar över: de stora arbetsplatserna, de jättelika sjukhusen, stormarknaderna, centralskolorna. Specialiseringen och storleken gör miljöerna allt ensidigare. Socialt sett vore mindre enheter och större variation att föredra.

De sociala nätverken kring barnfamiljer är glesa. Flyttningsfrekvensen är hög. Familjer med barn bryter speciellt ofta upp. De lämnar invanda och välkända omgivningar och söker sig tillrätta i belygelser som för dem är anonyma och historielösa. Toffler beskriver de ökade kraven på omställning så här:

”Människor i det förgångna, som anpassade sig till relativt stabila miljöer, bibehöll mer långvariga band med sin inre verklighetsuppfattning. Vi, som rör oss mot ett höggradigt föränderligt samhälle, tvingas stympa dessa relationer. Liksom vi måste skapa och bryta våra relationer till saker, platser, människor och organisationer i allt snabbare takt, måste vi även omsätta våra verklighetsuppfattningar, våra sinnesbilder av världen, med allt kortare intervaller.

Obeständigheten, den kraftiga avkortningen av människans relationer är således inte bara ett förhållande i yttrevärlden. Den kastar även sin skugga inom oss. . . .”

Det beständiga har fått vika för det tillfälliga. Utbytbarheten blir idealiserad. Den informella sociala kontrollen blir ersatt av ökad formell kontroll

Den professionella känslomässiga hjälpen riskerar att i sin ensidiga kompetens ”klientelisera” den som söker hjälp.

(socialbyrån, nämnder, lagar, register, polis) å ena sidan, och å den andra av en personlig kontroll genom nya kårer av specialister såsom psykologer, terapeuter, kuratorer, psykiatriker, familjerådgivare, fritidspedagoger m m. Nya grupper som belägger kunskapsområden som sina specialiserade revir för lönegrader och befattningar. Det människor tidigare kunde göra för varandra till vardags har blivit bortrationaliserat ur arbetet och utorganiserat med all specialisering. Mentalhygieniska säkerhetsventiler blev tilltäppta. Att kunna vara andra till stöd och tröst gav självkänsla och främjade psykisk utveckling. Att själv få anförtro sina sorger och trassligheter innebar ömsesidigt utbyte av sympati och insyn i motigheter. Den professionella känslomässiga hjälpen riskerar att i sin ensidiga kompetens ”klientelisera” den som söker hjälp.

Även vården och fostran av barn är ett fält för professioner. Skolsystemen tar prov, läkaren kontrollerar hälsotillståndet, kuratorn reder ut hemförhållanden, psykologen testar anlagen och läraren sätter betyg. Varken barn eller föräldrar har mycket att sätta emot eller att lägga till professionernas auktoritet.

Experter och specialister övertar allt fler sidor av människors livsföring i sina händer.

Jag har ovan räknat upp några aspekter av splittring i fack, splittring i tid och rum. Splittringen drabbar de vuxna som konflikter mellan olika verksamheter, barnen som avskärmning och förbarnsligande, det sociala livet som mänsklig misshushållning, segregation, anonymitet samt krympning av tillfällen att utveckla mänsklig kompetens.

Vilka konsekvenser har all denna specialisering och differentiering på barns utveckling?

Det har hävdats från psykologhåll i den svenska debatten att antalet jag-svaga barn ökar. Man har myntat uttrycket ’Aniara-människa’ för en personlighetstyp på framväxt. Den unge Aniara betraktar sina medmänniskor som ting och söker ingen djupa-

re kontakt. Hon/han känner inte engagemang och står inte för någonting.

Man har förklarat Aniara-dragen med hänvisning till upplevelser under de tidiga barndomsåren och man har misstänkt brister i kontakten till modern. Det förefaller mig rimligare att gå till allmänna förändringar i mänskliga relationsmönster, till socialt utarmande effekter av specialisering och stordrift som ensidigt styrande organisationsprinciper.

Det har skrivits mycket om betydelsen av mor-barn-relationen under de första levnadsåren. Där- emot har det varit ont om institutionella analyser av hur den sociala organisationen kring mor och barn blivit förändrad. Jag ägnar ett kapitel åt att analyse- ra myter och realiteter kring förhållandet mellan mor och barn. Mitt material driver mig till polemik mot de gängse föreställningar som förväxlar dagg- djurs instinkter med förvärvad mänsklighet.

Analysen av social splittring och barn samt av mor och barn hänger samman i den mening, att min argumentering söker frita mödrar från den idealise- rade skuldbörda de ofta blivit påförda och drar i stället upp mer svårgripbara sociala mönster, i vilka barns (och föräldrars) situation i vissa avseenden faktiskt försämrats. Man kan också säga det så, att jag kompletterar eller ersätter en psykologisk dia- gnos med en sociologisk analys.

Byte av spelregler

Olika sektorer i samhället utvecklar sina egna spel- regler med hänsyn till ändamålet för sin verksam- het. Dessa spelregler och värderingar kan stå i konflikt med varandra, de kan bilda koalitioner och stärka varandra. På vägen från fröknarnas barn- stuga till skolans kunskapskarriär tillägnar sig barn först de regler som råder i barndomens kvinnoland. 1968 års barnstugeutredning avspeglar i mångt och mycket sociala värderingar som kvinnor är bärare av. För ovanlighetens skull var hälften av ledamö-

=====

På vägen från fröknarnas barnstuga till skolan kunskapskarriär tillägnar sig barn först de regler som råder i barndomens kvinnoland.

=====

terna i en statlig utredning kvinnor. Samma gällde för experter. Enligt de betänkanden som lagts fram bör följande spelregler gälla för barnstugan som ett socialt system:

- tonvikt på personlighetens helhet. "Tankemäs- siga och känslomässiga sociala funktioner sam- verkar hela tiden".
- jaget utvecklas ur barnets *upplevelse* av sig själv och sitt *förhållande* till andra, till omvärlden.
- utrymme för kreativitet. Förmåga till kreativitet främjas genom ett tidigt stimulerat fantasiliv, rika lekmöjligheter och en självständighetsfost- ran som stöder jaguppfattningen. Barnet skapar fritt i färg, lera, sand och klossar. Det bearbetar sina upplevelser och ger dem en gestaltning. Barnets produkt bör ses som en kommunikation som den vuxna på något sätt svarar på.
- dialogen och kommunikationsfärdigheterna står i centrum. "Barnet bör i stigande grad bli medvet- tet om alla sina inneboende uttrycksmöjligheter och använda sig av dem i ord, ljud, rörelse och bild.
- det är viktigt med känslor. "För att kunna kommunicera utifrån hela sin personlighets resurser är det viktigt att barnet möts av en miljö, som tillåter känslouttryck och som bistår barnet att handskas med dem."
- man bör inte jämföra barns prestationer med varandra. Konkurrens motarbetas.
- barn med särskilda behov integreras bland friska barn. Detta gör det möjligt att tillämpa normer om stöd och skydd för de svaga.
- man föreslår avskaffandet av en kompetenshier- arki och vill ersätta den med demokratiska sam- arbetsformer mellan olika personalkategorier.

I barndomens kvinnoland är små flickor på hem- maplan. De införlivar den orientering och de beve- kelsegrunder som spelreglerna ovan är ett uttryck för. Pojkarna däremot måste söka sig till "anti- roller". De lär sig tidigt att markera manliga identi- fikationer och det mesta de får lära sig om män skiljer sig från vad kvinnorna går in för.

Vad händer när barnet vuxit ur barnstugan och träder in i skolans värld?

När barn inträder i skolan får de lära sig nya spelregler. För varje år som går, klass för klass, så avlägsnar sig skolan från de normer som gällde för barnstugan. Ju högre upp i utbildningssystemet individen kommer, desto konsekventare strider spelreglerna mot barndomens kvinnokultur. Ty skolan kännetecknas av:

- brist på helhet. Kunskapen är uppstyckad i ämnesvisa portioner och eleven har att inhämta den med sitt förstånd.
- lärarna ser gärna sig själva som ämnesspecialister vilkas uppgifter är begränsade till kunskapsförmedling.
- elevernas ämnesspecifika förståndsprestationer utvärderas med standardiserade prov.
- elever som har svårt att hänga med avskiljs i specialklasser
- objektivitet och allsidighet är nyckelord i skolan. I kölvattnet följer ofta brist på engagemang och personliga ståndpunkter, brist på relevans för elevers problem.
- brist på dialog mellan lärare och elever. Kunskapens förutsättningar blir förlagda utanför eleven i undervisningsteknologi och målprogram.
- brist på koppling mellan skola och samhälle, mellan teori och praktik, gör det svårt att hitta uppgifter där man kan förena känsla, tanke och handling.
- brist på normer och kontroll för att skydda "svaga" elever för övergrepp. Brist på entydiga ställningstaganden till mobbning.
- skolans byråkratiska drag framträder i en tilltagande specialisering av personalkategorier, hierarkiskt auktoritetssystem, strikta befattningsdefinierade regler, en anda av principiell opersonlighet, dvs alla elever skall behandlas lika.

Som läsaren sannolikt observerar ställer jag mot varandra barnstugans idéprogram och kritiska röster om skolan. Denna något haltande jämförelse

=====

Varifrån kommer de värderingar, som drar åt så olika håll, att man kan tala om "kampen mellan två linjer"?

=====

skärper givetvis motsättningen. Jag har i andra avsnitt pekat på hur drag av professionalism och osäkerhet om hur man skall förhålla sig till känslor tränger in i dagens barnstuga. Nu är mitt syfte inte att ge en exakt bild av hur reglerna tillämpas i praktiken, utan jag är ute efter att lokalisera normkällorna. Varifrån kommer de värderingar, som drar åt så olika håll, att man kan tala om "kampen mellan två linjer"? Den hårdare linjen för till samhällets maktstruktur och de sektorer som bestämmer över skolans utformning. I ett historiskt perspektiv träder motsättningarna mellan klasser och mellan kvinnors och mäns möjligheter tydligare fram. Gamla skrankor lever vidare i förfinade nya spärrsystem.

Värderingar och påverkan

När vuxna möter motsägelserfulla spelregler och värderingar inom olika samhällssektorer, är en vanlig konfliktlösning att dela upp jaget i "del-jag" – privat anser man ett, i yrket, å tjänster vägnar, något annat. Eller man byter "spel" oreflekterat, man avstår från att ta ställning till hur "reglerna" på olika håll inbördes förhåller sig till varandra. Följden kan bli en frånvaro av helhetssyn, att människor saknar egna övergripande värderingar. Övergripande värderingar utvecklas i regel i kollektiva sociala processer. De utkristalliseras ur jämförelser, samtal och överenskommelser, ur konflikter och problemlösningar. Men om moralistiska, ideologiska och religiösa uppfattningar blir hänvisade till privatlivet, så stoppas den kulturellt formgivande process ur vilken kollektiv värdegemenskap växer fram.

Gemensamma kollektiva betydelser och symboler skapar en ram och en måttstock för människors handlande, lika väl som materiella betingelser skapar ramvillkor för deras existens. Gemensamma betydelsesystem är som en kollektiv kompass för koordinerat samhälleligt handlande – därmed ingenting sagt om kursen – och de möjliggör ett personligt liv där individen är meningsfullt relaterad till andra människor. Den samhälleliga ordningen är skapad av människor – människan formas av samhället. Bägge – individen och samhället – befinner sig i en ständig tillblivelseprocess. Socialisationen

=====

Efterfrågan på fakta och facit om barn är stor.

=====

av barn är en strategisk aspekt av denna dubbla tillblivelse.

Jag fruktar att svenska föräldrar är rädda för att påverka sina barn. Och rädda för att andra skall påverka dem. Det finns en föreställning om att det är fult att påverka. Rädslan för att påverka innehåller flera ingredienser: pluralismens åsiktsmarknad gör det inte lätt för vuxna att veta vad de själva tycker. Sekulariseringen upplöste kyrkans övergripande inflytande och efter andra världskriget upphöjdes det antiauktoritära till auktoritet. Moral blev ett uttryck för bakåtsträveri. Gamla förebilder förlorade giltighet. Utbildningssamhället erbjöd kunskap och specialister. Efterfrågan på fakta och facit om barn är stor. Föräldrar söker rediga utvecklingspsykologiska bruksanvisningar på barn. Delar av en vuxengeneration omyndigförklarar sig själva som bärare av värderingar och engagemang. De

avstår från sin rätt att "benämna världen" och glider undfallna och osäkra ner i "tystnadens kultur". Vilka delar? Naturligtvis i första hand de föräldrar som har den kortaste utbildningen.

Den kinesiska utmaningen.

Sammanfattningen ovan ger en ganska skrämmande bild av Samhället och barns utveckling. Här och var växlar framställningen mellan bilder och motbilder av hur man i Sverige och i Kina förhåller sig till barn. Som Mao säger "fisken ser inte vattnet". Jag skrev rapporten vid återkomsten från en studieresa till Kina. Kina gav en tankeväckande relief till välfärdssamhällets barn. Jämförelser blir betydligt mer sammansatta och dialektiska än vad gängse politiska klichéer låter ana. Men Kina efterlämnar inte bara fruktbar förvirring och uppbrutna tankevanor, utan minnesbilder av raka och "naiva" människor, som tog sin spade för att flytta berget. Jag tog min penna i samma anda. Därför är Samhället och barns utveckling ingen pessimistisk text utan ett förhoppningsfullt spadtag – ett "hjälp till att gräva".

Prenumerera för år 1978 på Socialmedicinsk Tidskrift

Prenumerationspris:

Helår kr 70,

För studerande helår kr 40

Kollektivprenumeration kr 60

(minst 25 ex. pren. direkt hos redaktionen)

SOCIALMEDICINSK TIDSKRIFT

Postadress: Fack, 104 01 Stockholm 60. Tel. 08/83 20 83, 87 34 91. Postgiro 11 79-1